

הצלה וחסידים אומות העולם בהולנד

יוסף מכמן

בספרו "אחרי הכיליון" (Na de Ondergang, 1997) שהתפרסם לפני כשנה בהולנד כתב החוקר הצעיר עידו דה האן (Ido de Haan) שמספר חסידי אומות העולם ההולנדים שהוכרו על ידי "יד ושם" גבוה מדי באופן יחסי, כלומר בהשוואה לארצות אחרות. במשפט יחיד גילה המחבר את בורותו בנושא חסידי אומות העולם בכלל ולגבי הולנד בפרט. כנראה סבר שנקבעה איזו מכסה של אנשים הראויים לתואר זה בכל ארץ וארץ והולנד קיבלה מכסה שהיא יחסית גבוהה מדי.

טעות זו בהבנת המושג חסידי אומות העולם יכולה לשמש נקודת מוצא טובה להבהרת מדיניות "יד ושם" בעניין זה. ההכרה באדם או בקבוצת אנשים כחסידי אומות העולם ניתנת על סמך פנייה של ניצול או ניצולים המבקשים שהעם היהודי יכבד את מציליהם. יש כמובן גם מקרים מיוחדים שבהם מוכרים כחסידי אומות העולם אישים שמעשי ההצלה שלהם הוכחו בתיעוד אובייקטיבי, כדוגמת ראול ולנברג. הסיבה להכרה בחסידי אומות העולם רבים מהולנד היא האופי האכזרי ביותר של רדיפת היהודים בארץ זו והזמן הממושך של משטר הכיבוש שם (עד 5 במאי 1945).

מסתבר שהמחבר ההולנדי שהזכרנו הניח כי מאחר שבהולנד נרצחו יחסית הרבה יותר יהודים מאשר בארצות מערב אירופה האחרות (קרוב ל-80 אחוז לעומת בלגיה ונורווגיה 44 אחוז וצרפת 24 אחוז), יש ללמוד כך שההולנדים לא עזרו ליהודי ארצם כמו שעשו תושבי בלגיה וצרפת, ועל כן תהה מדוע הולנדים רבים כל כך זכו להכרה מ"יד ושם". אולם ההסבר לתופעה זו הוא בדיוק הפוך.

ההחלטה להשמיד את כל יהודי אירופה נתקבלה בגרמניה בדרג הגבוה ביותר, כלומר על ידי היטלר עצמו, כנראה באמצע דצמבר 1941. החלטה זו לא בוצעה בכל מדינות אירופה באותו היקף, באותו קצב ובאותה שיטתיות. למעשה אלה היו תלויים במידה ניכרת בגורמים שונים, בראש ובראשונה בראשי המשטר הגרמני בכל ארץ וארץ ובתנאים שבהם פעלו. גורם חשוב היה יחסה של האוכלוסייה ליהודים. בשלושת ההיבטים שמנינו: ההיקף, הקצב והשיטתיות, הולנד היא מקרה יוצא דופן מהרבה בחינות.

מיד אחרי כיבוש הולנד החליט היטלר – בניגוד למה שסוכם עם הצבא – לכונן במדינה משטר כיבוש אזרחי ולא משטר צבאי כמו בבלגיה וצרפת. החלטה זו הייתה כנראה תגובה על בריחת המלכה וילהלמינה וכל חברי הממשלה לאנגליה, צעד שבעקבותיו נותרה הולנד ללא רשות בעלת סמכות לשלוט במדינה. נוצר אפוא חלל קונסטיטוציוני והיטלר ניצל

הזדמנות פז זו להציב בהולנד משטר של פקידים ולא של גנרלים. להחלטה זו היו תוצאות מרחיקות לכת וקשות מאוד להולנד בכלל וליהודים בפרט.

משטר אזרחי בארץ כבושה מכביד בדרך כלל על תושבי המדינה יותר ממשטר צבאי, ובהולנד החמירו השלטונות במיוחד בכל הקשור ליהודים: ראשי השלטון שנתמנו בהולנד הכבושה לא היו סתם פקידים אלא אנשים שנודעו בהישגיהם ברדיפת יהודים. לנציב (Reichskommissar) מונה סייס-אינקווארט, שהיה בשנת 1938 ראש ממשלת אוסטריה וקיבל בברכה את הסיפוח הנאצי. סייס-אינקווארט, חבר המפלגה הנאצית, מינה לחברים בהנהגת משטרו שניים מידידיו, אוסטרים ואנטישמים קנאים כמוהו, ד"ר וימר וד"ר פישביק. נוסף על כך הצליח הימלר להכניס קצין אס.אס גבוה, ה"א ראוטר, לצמרת השלטון הגרמני בהולנד בתור ממונה על הביטחון. ראוטר היה גם מפקד עליון של המשטרה ההולנדית, אף על פי שבאופן רשמי הייתה המשטרה כפופה למשרד הפנים ההולנדי. ראוטר "הצטיין" כבר בשנת 1938, בליל הבדולח, בטיפולו הקשוח ביהודים. אבל גם יתר חברי ההנהגה הנאצית בהולנד עסקו בפעילות אנטי יהודית ממסדית בממשל האוסטרי: כולם היו חדורי שנאה עזה כלפי יהודים בהתאם למסורת האנטישמית האוסטרית. כל חברי ההנהגה האוסטרית-הגרמנית היו בעלי ניסיון אדמיניסטרטיווי ומחושלים במאבק פוליטי, יעילים ואינטליגנטים. הישגיהם של השלטונות באוסטריה בגזל הרכוש היהודי וביציאת יהודים מארצם תוך חצי שנה, ממרס עד נובמבר 1938, עלו על אלה של הגרמנים בחמש שנים, משנת 1933 עד 1938.

כבר בחודשים הראשונים של כהונתו תכנן משטרו של סייס-אינקווארט את סילוקם של היהודים מכל המשרות הציבוריות. מראשית 1941 בוצע רישום של כל יהודי הולנד. נוסף לכך חוסלו בשיטות מתוחכמות העסקים היהודיים והועברו לידי גורמים גרמניים ואוהדיהם ההולנדים. הרשויות הממלכתיות ההולנדיות לא היו מסוגלות להתמודד עם ההנהגה הגרמנית הקשוחה והמיומנת, שהייתה איתנה בדעתה לפתור את "הבעיה היהודית" בהולנד באופן מוחלט ומהיר. למעשה הפקירו הפקידים ההולנדים את יהודי ארצם ליזמות האנטישמית הגרמנית, אף על פי שנהנו כבר 150 שנה מזכויות אזרחיות מלאות. כאשר התחילו הגירושים למחנות ההשמדה המשטר הגרמני בהולנד שיתף פעולה עם איימן ואנשיו בצורה יעילה וממושמת.

מה הן ההשלכות של נסיבות מיוחדות אלו על עניין חסידי אומות העולם בהולנד? בשל אופיו של המשטר הגרמני ויעילותו היה מסוכן יותר להציל יהודים בהולנד מאשר בבלגיה ובצרפת. מי שנתפס בבלגיה או בצרפת בעזרה ליהודים הסתכן בקבלת עונש קל יחסית, אך בהולנד הוא היה עלול להיות מוצא להורג או להישלח למחנה ריכוז, וסיכויי לשרוד שם היו קטנים ביותר. המשטרה הגרמנית וההולנדית ערכו חיפושים אחרי יהודים מסתתרים והעניקו

למלשינים סכומי כסף בעד כל יהודי שנתפס בעזרתם. המשטרה הגרמנית גם ניסתה לפתות יהודים לצאת ממקומות מחבואם תוך הבטחות שווא לשחררם מהגירושים.

בתחילה לא נתקלה המדיניות האנטי יהודית של משטר הכיבוש בהתנגדות משמעותית מצד רוב האוכלוסייה ההולנדית. אמנם ידועה שביתת פברואר (1941) שהפכה באמסטרדם, ובמספר ערים קרובות לה, להפגנה המונית נגד המעצרים האכזריים של יותר מ-400 יהודים. אך גל המחאה וההזדהות עם היהודים דעך מהר ובעצם התוצאות היו לרעת היהודים: מחד גיסא יצרה השביתה תחושה של שאננות בקרב המנהיגות היהודית, ומאידך גיסא הקשיח המשטר הגרמני את יחסו כלפי היהודים. יתר על כן, קבוצות הפועלים שהפגינו בפברואר 1941 היו מוכנות לבצע את הפעולות שנדרשו מהן במסגרת גירושי היהודים מאז קיץ 1942 - העברתם באוטובוסים וברכבות ממקומות מגוריהם למחנות מעבר ומשם למחנות השמדה.

העזרה שהיהודים היו זקוקים לה ברגע הגורלי שבו התחילו הגירושים (יולי 1942) לא הייתה בהפגנות מחאה המונית, אלא ביצירת אפשרויות להתחמק, איש איש עם בני משפחתו, מהמעצרים שהתבצעו על יד שוטרים גרמנים והולנדים. הסיכוי להישרדותם היה תלוי בנכונות של לא יהודים להסתיר אותם בדירותיהם, לספק להם תעודות זהות וכרטיסי מזון, אמיתיים או מזויפים, וללוותם מבתיהם למקומות מסתור. בקיץ 1942 לא הייתה באוכלוסייה ההולנדית בדרך כלל נכונות לסייע ליהודים בדרכים אלה -- אם בשל האדישות הכללית לגורלם ואם משום שידיעות על שנעשה ליהודים לא הגיעו לאזורים רבים במדינה בגלל שליטתם המוחלטת של השלטונות הגרמניים באמצעי התקשורת.

למרות זאת הסנונית הראשונה של הושטת עזרה ספונטנית ליהודים הופיעה ימים ספורים לפני הטרנספורט הראשון מאמסטרדם למחנה המעבר וסטרבורק. אישה צעירה מהעיר אוטרכט בשם קור בסיאנסה (Cor Basiaanse) נסעה לאמסטרדם, אספה מספר ילדים מבתי הוריהם והביאה אותם לאוטרכט, ושם הוסתרו אצל כמה משפחות. מעשה זה סימן את תחילת התארגנותן של ארבע רשתות שהתמחו במיוחד בהצלת ילדים: קבוצת הסטודנטים מאוטרכט, קבוצת הסטודנטים מאמסטרדם, ארגון של נוצרים שקרא לעצמו "חברה בע"מ" וקבוצה של נוצרים אדוקים שהייתה קשורה לעיתון מחתרתי. יחד הצילו ארבע הקבוצות כ-1,100 יהודים, קרוב ל-90 אחוזים מהם היו ילדים יהודים שהוסתרו ברחבי המדינה.

יש לציין כי קבוצת הסטודנטים מאוטרכט קיבלה תמיכה מהארכיגמון של הולנד, י' דה יונג (J.de Jong), שמקום מושבו באוטרכט. הוא לא רק אפשר להם להשתמש בכספת של ארמונו לשם שמירת ניירותיהם, אלא גם נתן להם סיוע כספי וביקש מהבישופים בהולנד לתרום למען הפעילות המבורכת של הצלת יהודים. עובדה זו היא רבת חשיבות. הארכיגמון התנגד לתנועה הנציונל-סוציאליסטית כבר בשנות השלושים ואסר על המאמינים הקתולים

להצטרף אליה. עמדה זו של מנהיג דתי ראשי השפיעה על הכפופים לו בהיררכיה הכנסייתית. הודות לעמדתו הנחרצת של הארכיגמון נקלטו המוני יהודים באזורים שהיו מאוכלסים כמעט רק בקתולים. באחד המקרים כומר קתולי בעיירה קטנה הוצא להורג בשל פעילותו למען הצלת יהודים.

תופעה זו של אישיות כנסייתית רמת מעלה שנקטה עמדה ברורה נגד המשטר הגרמני איננה יוצאת דופן. בתקופת הכיבוש איבדו הרשויות הממלכתיות ההולנדיות את מעמדן הלאומי והמוסרי ועל כן היו עיני המאמינים, פרוטסטנטים וקתולים כאחד, מופנות לרועיהם הרוחניים כמורי דרך בבעיות השעה, במיוחד בסוגיה המצפונית של היחס ליהודים. לא מעט כמרים ידעו לעמוד על עקרונותיהם המוסריים על אף הטרור הגרמני. לדוגמה הכומר הפרוטסטנטי ב"י אדר (B.J. Ader) מעיירה בצפון-מזרח הולנד נסע לבית החולים היהודי באמסטרדם ולחץ על הרופאים והאחיות שעבדו שם להסתתר. הוא אף היה מוכן להמציא להם מקומות מסתור בקרב חברי קהילתו, והקים רשת מסועפת של מצילים וביתו היה מרכז הפעילות. הוא נעצר לבסוף והוצא להורג. גם כומר אחר, ל" אוברדוין (L. Overduin) מן העיר אנסחדה, הקים בשיתוף פעולה עם אנשי המועצה היהודית במקום ובסיוע תעשיינים יהודים ולא יהודים רשת מסועפת של עוזרים (קשרים וקשריות) ומקומות מחבוא בעיקר במזרח הולנד.

הסמכות הדתית הייתה בעלת השפעה מכרעת במקרים רבים. היא השפיעה במיוחד בקהילות הומוגניות של מאמינים בכפרים ובעיירות שבהם התושבים ידעו בדרך כלל כי משפחות מסוימות מסתירות יהודים. ההתלכדות הדתית והחברתית מנעה הלשנה לרשויות הרשמיות, תופעה שהייתה נפוצה בערים הגדולות. עיירה כזאת הייתה ניוולנדה (Nieuwlande) במזרח הולנד, שבה הסתתרו יהודים אצל 200 משפחות. תושב המקום ארנולד דאווס יחד עם יהודי צעיר בשם מקס ליונס ארגנו את העברת היהודים ממערב הולנד למזרחה ומצאו להם מקומות מסתור.

דרום הולנד שוחררה בספטמבר 1944 אבל בצפונה נכנע הצבא הגרמני רק ב-5 במאי 1945. הסכנה ליהודים באזורים שלא שוחררו נמשכה עד תאריך זה, הרבה מעבר לתקופת הרדיפות בארצות אירופה האחרות. הסיכון שמקומות המסתור יתגלו על ידי הלשנה היה גבוה. מקומות מסתור רבים הפכו בלתי מתאימים משום שבאותם בתים השתכנו חיילים גרמנים. רוב היהודים המסתתרים נאלצו להחליף את מקומות המסתור שלהם, לפעמים אפילו עשרות פעמים. אחד הארגונים שהתמחה בהצלת ילדים יהודים הסתיר כל אחד מ-250 הילדים שבהם טיפל בארבעה מקומות שונים בממוצע. משום כך מעגל המצילים התרחב מאוד והיה צורך בהפעלת קשרים וקשריות רבים לשם העברת היהודים ממקום למקום תוך סיכונים הולכים וגדלים. המנגנון המשטרתי יחד עם משתפי הפעולה ההולנדים הגבירו לקראת סוף המלחמה את מאמצייהם לתפוס יהודים ומתנגדים למשטר, שמספרם גדל

ככל שמפלת גרמניה התקרבה. באפריל - מאי 1943 התחילו השביתות הגדולות שכללו בין השאר את מערכת הרכבות ואת הסטודנטים שסירבו לחתום על התחייבות להימנע מפעילות אנטי גרמנית. מספר המסתתרים והחיים במחתרת מסיבות פוליטיות גדל מאוד באותה תקופה והגיע לכ-300,000 איש. היהודים היו פחות מ-10 אחוזים מהם, כ-25,000 איש. באותה שעה כבר נפתחו בפניהם בתים רבים של אנשים שעד אז סירבו לקלוט יהודים. אמנם מקומות המסתור הרגילים לא היו תמיד מספקים, כי היהודים היו זקוקים לתעודות זהות מזויפות ולכרטיסי מזון, וזאת בזמן שהאוכל הלך והתמעט והרשויות הנהיגו קיצוב מחמיר ביותר. חוגי המחתרת שעסקו בהצלה נאלצו לחפש דרכים שונות כדי להקשות על השלטונות הגרמניים, שהיו בידיהם כל הנתונים על היהודים, כולל כתובות מגוריהם.

מאז 1941 היו ליהודים תעודות זהות שבהן הייתה חתומה האות J באופן בולט ביותר. אנשי המחתרת ניסו למחוק בעבודה דייקנית את האות J בלי להשאיר לה שריד. הייתה זו מלאכה קשה שדרשה מיומנות רבה ולא ניתן היה לבצעה בהיקף רחב. במשך הזמן הומצאה שיטה חדשה: זיוף תעודות זהות ותעודות אחרות כגון כרטיסי קיצוב לקניית מזון. גם לכך הייתה דרושה מיומנות מיוחדת, וכן היה צורך בכלים מיוחדים ובנייר מסוים. למרות הקשיים הצליחו קבוצות המחתרת ליצר עשרות אלפי תעודות מזויפות, לא רק ליהודים אלא גם לאנשי מחתרת ולאנשים שסירבו לעבוד כפועלי כפייה בגרמניה. המנגנון הגרמני וההולנדי החליטו לחסל תעשייה בלתי חוקית זו והנפיקו כרטיסי מזון חדשים בשיטה מתוחכמת ביותר. אך המחתרת הצליחה להתגבר גם על שיטה זו ולייצר כרטיסים מזויפים מן הסוג החדש במספרים גדולים. היא גם השיגה כמויות גדולות של תעודות על ידי גנבות מלשכות מרשם התושבים והקיצוב בכל רחבי הולנד.

קבוצת וסטרוויל (Westerweel), קבוצת המחתרת הידועה הנקראת על שם מנהיגה הכריזמטי, הצליחה להציל מאות צעירים בעזרת תעודות גנובות או מזויפות. באוגוסט 1942 נתקבלה ידיעה שהמשטרה הגרמנית מתכננת לעצור יותר מ-50 צעירים באחד מהבתים של "עליית הנוער". יופ וסטרוויל וכמה מחבריו נענו לפניית החלוצים הצעירים שטיפלו בקבוצה, ותוך ימים ספורים מצאו מקומות מחבוא לכולם. מאז התפתח שיתוף פעולה הדוק מאוד בין קבוצת וסטרוויל לחלוצים, הקבוצה היחידה בהולנד שפעלה כארגון מחתרת יהודי ושבראשו עמדו שני צעירים: שושו סימון ומנחם פינקהוף. יחד הם מצאו דרך להעביר כ-150 חלוצים מהולנד לצרפת. מטרתם האמתית הייתה להגיע לארץ-ישראל עוד בזמן המלחמה, ואכן 60 מהם הצליחו בכך. כאשר נפרד יופ וסטרוויל מהקבוצה הראשונה שעברה מצרפת לספרד הוא פנה אליהם לרגלי הפירנאים בנאום נרגש וביקש מהם לא לשכוח את חבריהם ואת אלה שסבלו תחת המשטר הנאצי ולדאוג לחירותם של תושבי המדינה היהודית העומדת לקום בארץ-ישראל. וסטרוויל נעצר במרס 1944 כאשר ניסה להבריח שתי בחורות יהודיות מעבר

לגבול עם בלגיה. על אף העינויים הקשים שעבר לא גילה דבר על פעילות הקבוצה. הוא הוצא להורג ב-11 באוגוסט 1944.

*

מספר היהודים ההולנדים שנרצחו בשואה הוא גדול יחסית בהשוואה לארצות אירופה המערבית האחרות. הסיבה העיקרית לכך היא אופיו האנטישמי הקנאי של משטר הכיבוש בהולנד. ראשי מנגנון המדינה ההולנדי נכנעו למעשה לדרישות ולצווים של משטר הכיבוש והשפיעו על הדרגים הנמוכים לשתף פעולה עם זרועות המשטרה הגרמנית, על אף שהדבר נגד את החוקה ההולנדית. ההתנגדות לרדיפות היהודים התפתחה באופן ספונטני אצל יחידים או קבוצות קטנות שלא יכלו להשלים עם השפלת היהודים וגירושם מהולנד. את מניעי המצילים ניתן להגדיר כהומניסטיים או דתיים. חשובה ביותר הייתה המחאה הפומבית של ראשי הכנסיות נגד המדיניות האנטי יהודית. הם השפיעו על אנשי הדת המקומיים להושיט יד ליהודים ואלה עודדו את צאן מרעיתם להסתיר יהודים בבתיהם. עזרה ליהודים סיכנה את חייהם הרבה יותר מאשר בבלגיה וצרפת. רבים מבין המסתירים שילמו על כך בחייהם או שולחו למחנות ריכוז בגרמניה.

שנות הפחד המשותפות והציפייה לשחרור שחוו היהודים במחיצת מסתריהם יצרו במקרים רבים קשר הדוק בין המצילים לניצולים. עובדה זו באה לידי ביטוי בצורה מרשימה בפניות ל"יד ושם" להכרה במצילים כחסידי אומות העולם. כבר בראשית שנות השישים, כאשר התחיל "יד ושם" במפעל חסידי אומות העולם, היו הולנדים רבים בין המקבלים את אות ההוקרה. יש לציין שרבים מהיהודים שניצלו בהולנד עלו ארצה והכירו את "יד ושם" ופעולותיו בשעה שהמוסד עדיין לא היה מוכר בארצות אירופה וגם עובדה זו תרמה לכך שאנו מוצאים הרבה הולנדים בין חסידי אומות העולם שהוכרו על ידי "יד ושם".

ד"ר יוסף מכמן עוסק בחקר יהודי הולנד

מתוך: בשביל הזיכרון, 29, 1998. ע"מ 13-18.

